

Dávid Gyula

Az Erdélyi Helikon a negyvenes években*

1940-ben tizenharmadik évfolyamába lépett az *Erdélyi Helikon*, a marosvécsi szabad íróközösség folyóirata. A vécsi közösség sokat változott az indulás óta. Ha formálisan nem is, de kiváltak belőle azok, akik Kisjenőn 1933-ban létrehozták az Erdélyi Magyar Írói Rendet, más, a kisebbségi magyarság mindennapi gondjaihoz közelebbi cselekvésteret kerestek maguknak azok, akiknek nemzedéke már a kisebbségi életformában nőtt emberré (az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, illetve az *Erdélyi Enciklopédia* köré csoportosultak). Megrendítette a „helyállás-ideológiát” egyik fő képviselőjének, Makkai Sándornak a távozása és a távozását megideologizáló *Nem lehetje* nyomán kirobbant vita, s a Helikon ifjú reménysege, Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz*ában, és körülötte belülről is megfogalmazódott a transzszilvanista ideológia kritikája. Végül a harmincas évek végére, a Vásárhelyi Találkozón és utána, közvetlen közelből tevődött fel egy új, az egész erdélyi magyar közösséget átfogni képes kisebbségi cselekvési program szükségessége. Mindezenközben pedig a belső átrendeződést jelző folyamatokat derékba törte Romániában a királyi diktatúra, világviszonylatban pedig a második világháborúhoz vezető revanspolitika, amelynek 1938-as és 1939-es eseményei – a mindennapi életre kihatóan is – testközelbe hozták Erdély kérdésének napirendre kerülését.

A vécsi íróközösség – a kiszakadók pótlására – közben már 1934-ben megnyitotta sorait a *Pásztortűz* írócsoportja előtt (ekkor lépett a tagok sorába Császár Károly, Járosi Andor, Moldován Pál és Tavasz Sándor), s időközben a fiatalok közül is többen a helikonisták soraiba kerültek (Gagy László, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Vásárhelyi Z. Emil és Wass Albert). Az 1939-es vécsi összejevetelen ugyan mindössze 23-an vettek részt, a régi tagok közül azonban ott volt Bánffy Miklós, Endre Károly, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kádár Imre, Kemény János, Kós Károly, Kovács László, Lakatos Imre, Maksay Albert, Molter Károly, Nyirő József, Olosz Lajos, Tamási Áron és Tompa László.

Ez az *Erdélyi Helikon* munkatársi gárdájának képlete is 1940 küszöbén, abban az évben, amelynek ősze, a második Bécsi Döntéssel és Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával új szakaszt nyit Erdély legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata történetében.

A szóban forgó négy év erdélyi magyar irodalmának részletekbe menő vizsgálatát elvégezte már Vallasek Júlia (v. ö.: *Sajtótörténeti esszék*. Kriterion, Kolozsvár 2003; *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

---

* A III. Kolozsvári Magyar Napok keretében 2012. augusztus 14-én, a *Kultúra és irodalom a kolozsvári magyar lapokban (1940–1944)* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás bővített változata a Korunkban jelenik meg.

2004). Magam az alábbiakban csupán az időszak folyóiratszámainak fellapozására és néhány mozzanat kiemelésére vállalkozom.

Az *Erdélyi Helikont* az 1940–1944-es időszakban is változatlanul Bánffy Miklós jegyzi főszerkesztőként, felelős szerkesztőként pedig Kós Károly, de tényleges szerkesztője Kovács László, belső munkatársa pedig már 1934-től Kiss Jenő. 1940-ben is – mint hagyományosan indulása óta – évi tíz számmal jelentkezik, a nyári hónapok kihagyásával, amiből a magyar adminisztráció Észak-Erdélyben való meghonosítása után hamarosan gondok is támadnak.

A Bécsi Döntést követő első szám, az októberi, az élen olvasható, 1940. szeptember 1-jei keltezésű vezető cikke szerint még a nyári szünet előtt készen volt, abban tehát csak ez az egyetlen írás tükrözi (a fő laptest előtt I–II-vel oldalszámozva) a változást. Szerzője a szerkesztői koncepció egyetlen változását jelzi benne, a Dél-Erdélyben maradt íróársakra utalva: „Első gondolatunk – írja minden bizonnyal Kovács László – nekik szól. Egy hosszú, hosszú harc után szakadtak el tőlünk... Két évtizeden át együtt éltünk, visszavonulva belső erődeink mögé. Most gyönyörű katakomba-életünkből kilépve, az ottani fényben minden gondolatunk minden magyaré előtt elsősorban az övék. /.../ Mi az örömben könnyebben eltávolodhatunk, mint ők, a drága testvérek, ott túl az új határon. Örömben, búban vigyázzunk hát egymásra közösen, s különböző parancsainkkal menjünk csak tovább a közös cél felé.” A lapszámban Kemény János és Kótay Pál novellával, Reményik Sándor és Derzi Sándor verssel, Szemlér Ferenc első világháborús angol mártírköltők verseinek fordításával, Vita Zsigmond egy Bethlen Miklós-esszével szerepel; Molter Károly Tompa László *Hol vagy, ember?* című kötetéről, Szemlér Karácsony Benő *Utazás a Szürke Folyón* című regényéről közöl kritikát, Kovács László Reményikről tanulmányt. A „Könyvek és írók” rovatban Szemlér és Radnóti Miklós új kötetéről, Vas István Villon-fordításáról, az új Babits-műfordításkötetről és Köves Miklós *Hat nap és a hetedik* című regényéről Kovács László, Lőrinczi László, Molter Károly és Szemlér Ferenc ír; a „Művészeti szemle” rovatban Domokos Pál Péter moldvai csángó népköltészeti gyűjteményéről olvashatunk, s népköltészeti értékeinkbe nyújt betekintést az az Ősz János gyűjtéséből származó mese is, amely egy, az Erdélyi Szépmíves Céhnél nemsokára megjelenő kötetből származó mutató. Megtalálható a számban továbbá a már régebb óta Helikon-munkatárs Gál István összeállította magyar és a Szabó István szerkesztette román folyóiratszemle (az előbbi kitekintését az ismertetett lapoknak a *Budapesti Szemlé*től a *Nyugaton* és a *Kelet Népe*n át az *Egyedül Vagyunkig* terjedő skálája, az utóbbiét C. Rădulescu-Motru, Alexandru Dima és Dimitrie Gusti tanulmányainak, illetve az ötvenéves Nichifor Crainicot köszöntő Gîndireának az ismertetése jelzi).

Azért részleteztem ennnyire ezt a számot, mert ez a lapszámstruktúra nagyjából az elkövetkezőkben is megmarad.

Az 1940. novemberi szám már teljes egészében új, bár alapötletét láthatóan még mindig szükségmegoldás szülte: a szerkesztőség egyfajta áttekintést kíván nyújtani a kisebbségi korszak erdélyi magyar irodalmának fő vonásairól. Különösen érzékelhető ez a számban közölt versválogatáson: Reményik Sándor tíz verssel szerepel benne (köztük a *Míg állt a vár, Mohács után, Atlantisz harangoz, Türelem* és *Ahogy lehet*), Áprily négy verssel (köztük van természetesen a *Tetón, a Pisztrángok kara* és *A láthatatlan írás*), Tompa László hárommal (köztük van a *Lőfűrészítés* és a *Magányos fenyő*). Dsida Jenőtől a *Tükör előtt* olvasható ebben az összeállításban. Verssel van jelen még Bartalis János, Kádár Imre, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc és az *Erős vár a mi Istenünk*-fordítással Szabédi László. A szám prózaanyagának szerzői Kós Károly, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyirő József, Tamási Áron, Wass Albert és a helikonisták által már 1938 óta felkarolt Asztalos István. A válogatás tendenciáját talán eléggé jellemzi, hogy Kóstól az 1919, Nyirőtől a *Baj-pósta*, Tamásitól a *Rakodó hivatal* kerül

közlésre, a kisebbségi korszak három lét-állapotát rögzítő írás. A szám élén Kovács László (ez alkalommal aláírt) vezető cikke olvasható: *Az erdélyi költő politikája*. A szerkesztő bevezetőül Arany János szavait idézi a cenzuráról (olyan, mintha valaki „bakancsával akarná eltiporni a napsugarat”), majd így folytatja: „...az erdélyi író igazában egyebet sem tett, mint politizált. A modern költő általános magatartásához viszonyítva majdnem szokatlanul is sokat. De ez a politika /.../ majdnem teljes egészében egyúttal helytől és időtől független magasabb értelmet is nyert /.../ A hatalommal szemben inkább a lelki fölénye és a zavartalan hite volt az izgató, mint a nyers indulata és lázadása.” (1940/9. 518.) Alább így foglalja össze a huszonekét év erdélyi irodalmának meghatározó vonásait: „A tágabb haza helyett ott volt a szülőföld, a lelkeket a szenvedélyes megtisztulás vágya, a magunk revíziója ragadta meg, s élővé varázsolódott a múlt, beköltözött a jelenbe, majd annak szinte ellenhatásaként megérkezett az élő erdélyi nép, a világon és az embereken átlátó, kíváncsi és tiszta ember, akivel új életet érdemes teremteni.” (uo. 520.)

Az 1940. decemberi számmal aztán tartalmilag is elérkezik az *Erdélyi Helikon* a jelenhez. A szerkesztő ugyanis azzal a kéréssel keresi fel az íróársakat, hogy vessék papírra, „...mit éreztek, mit láttak és gondoltak az élet magyar magvetői, amikor ilyen nagyot fordult velük a világ?!” (1940/10. 609.) A szám pedig a felkérésre született írásokból áll össze – egyetlen kivétellel: Reményik Sándor *Magunkba le* című, 1931-es keltezésű versét küldi el, de aktuális ajánlással: „Azoknak, akik odaát maradtak.” A többi írás nagyjából a változás napjait (Kemény János: *Így léptünk át a szabadságba*, Kós Károly: *Ezerkilencszáznegyven*, Wass Albert: *Két nap*, Asztalos István: *Pirosbetűs napok*) vagy szerzője azokkal kapcsolatos érzéseit-gondolatait (Kiss Jenő: *A hazatérés naplójából* és Szabédi László: *Üdvözlégy, szabadság!* című versei, Tamási Áron: *Gondolatok hazatérés idején* című esszéje), illetve a múltat felelevenítő emlékeit (Molter Károly: *Az elnyomás szótára*) tárja az olvasó elé. Helyet foglal ezeken kívül a lapszámban Kádár Imre: *Búcsú a kisebbségi színháztól* című tanulmánya és Kovács Lászlótól egy írás *A történelem lapja szélén* címmel. Az „Irodalmi krónika” rovatban közlik Hankiss Jánosnak az erdélyi írók 1940. november 7-én, Budapesten tartott felolvasóestje előtt elmondott bevezetőjét, s megtalálható a lapszámban a „Művészeti szemle”, a „Könyvek és írók” (ebben Makkai Sándor a Bánffy-trilógia zárókötetéről közöl kritikát), valamint – még ebben a számban is – a „Román folyóiratszemle”.

Annak számára, aki ma olvassa újra ezeket az írásokat, elgondolkodtató, hogy ezek egy részében nemcsak az öröm és lelkesedés, s nemcsak a változás napjainak néhány felemelő vagy tragikus eseménye örökítődik meg, hanem – a jövőt illetően – bizony fenntartás is kifejezést nyer. Különösen két írás az, amely ebből a szempontból figyelmet érdemel: Kós Károlyé és Tamásié. Más-más műfajban szólnak, de a fenntartás – vagy talán inkább az aggodalom – azonos irányú.

Kós Károly *Ezerkilencszáznegyven* című írásában – amely egyébként évtizedekkel később ürügyet szolgáltatott arra, hogy írója születésének centenáriumán a Ceaușescu-cenzúra még a nevének említését is letiltsa (v. ö.: Dávid Gyula: *A betiltott centenárium*. In: *Kiáltó szó. Kós Károly emlékezete*. Nap Kiadó, Bp. 2005. 304–313.) – a változás napjait, a román alakulatok ki- és a magyar honvédek kolozsvári bevonulásának képeit idézi fel. Ezek között az akkor még friss emlékképek között azonban ott van egy háromszor is visszatérő parabola. Más-más történelmi helyzetben (az 1918-as összeomlást, majd az önépítő kezdetet idéző körülmények között) indulásra kész a történelem szekere; a Sors hívására sorban felül rá a politikus, a pap, a polgár – mindegyik kényelmes, adott esetben vezető helyre, induláskor azonban kiderül, hogy ott áll még a szekér mellett a költő is, aki számára azonban már nincs hely. Ekkor ő, fáklyával a kezében, a szekér elé áll. „Én majd mutatom a sötétben az utat” – mondja.

Harmadszorra azonban – a jelenhez érve – módosul a történet: a hazatérés ünnepéről jövő költő késve érkezik az állomásra, a szekér már tele van.

„– Kik ezek az emberek, akiket mi nem ösmerünk – kérdeztük a Sorsot –, és mit akarnak ezek itt?

– Utasok, mint ti – felelte a Sors –, de fürgébbek és előbbre látók, mert okosabbak, mint ti.
/.../

Aztán hallottuk, hogy a szekér az állomás elé robogott. A kijáró ajtó megnyílt, s a Sors beszélésre szólította az utasokat.

Taszigálva, egymást kíméletlenül taposva, tolongott most kifelé mindenki és nyomakodott a szekér felé. S azok az utasok jutottak fel elsőül a szekérbe, akiket mi nem láttunk azelőtt magunk között.

A főülést a katona foglalta el, melléje ült a hivatalnok. Azután felült a bíró, az ügyvéd, a tanár, a mérnök, az orvos. Kicsit szűken, de jutott hely a kereskedőnek és az iparosnak is, a papnak és parasztnak, meg a munkásnak is. A bakra pedig a politikus kapaszkodott, és kezébe vette a gyeplőt meg az ostort.

A Sors indulást parancsolt már, amikor még egy ember állott a szekér mellé és fel akart szállni. De az utasok mérgesen kiáltottak rá:

– Nincsen hely. Igyekezted volna jobban.
/.../

A szekér elrobogott.

Az ember pedig, aki lemaradt a szekérről körülpillantott, és szeme körös-körül az égen tornyosuló fellegeteket látott, a füle zivatarnak mennydörgését hallotta meg, és tudta, hogy az első kanyarodónál sokfelé ágazik az út. És hamarosan éccaka lesz.

– Mit fogsz csinálni? – érdezte tőle a Sors.

– Utánuk kell mennem – válaszolta az ember –, mert ha bajba kerülnek, nekem kell rajtuk segítenem, és ha utat vesztenek, nekem kell azt megtalálnom.

És sietve indult el a szekér nyomában, gyalogosan a költő.” (1940/10. 624–625.)

Hasonló fenntartás jut kifejezésre Tamási Aron esszéjében is (Gondolatok hazatérés idején. 1940/10. 628–634), amelyben ilyeneket olvasunk: „Megvallom, nekiünk a kezdet szerfölött nehéz. A nemzeti fegyelem, a lelkiismeret és a felelősség összhangjából kell tartalmat és formát alakítanunk, hogy új feladatunkat jól kezdhesük s még jobban betölthessük.

Egy kicsit meggondolt és nehézkes emberek vagyunk, mert egy dologban lehetőleg csak egyszer szeretünk határozni. S bizony a sok szeretet között, mely szóból és írásból felénk árad, egyszer-kétszer megérdemelnök a »makacs« jelzőt is, hiszen nap nap után mondunk le olyan gyönyörű képekről, amelyeket lelkesedve festenek rólunk.

Nem a kedvezőt, hanem az igazat szeretjük. S mi az igaz?

Igaz például, hogy létezik egy úgynevezett erdélyi magyar szellem, melynek utánpótlásai rendkívül népszerűek. Mi azonban a valódit inkább ajánljuk, mert abban az erkölcs formáló és célravezető erejét törvényszerűnek tartjuk, s egyben úgy gondoljuk, hogy ez a hitünk nagy nemzeti erő lehet ma, amikor egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni. Erős tulajdonsága még ennek a szellemiségnek a szociális igazság teremtőereje is, nemkülönben a küzdelme a rendszerért, melyben egyfelől a világ s másfelől a nemzet egységben jelenik meg.”

Ezután felidézi a huszonkét esztendőös kisebbségi időt, amelynek két hősét nevezi meg: a szellemi embert és a népet: a falusi magyar népet, a huszonkét esztendő igazságai között pedig az osztályfalak „megkorhadását”: külön is utalva az erdélyi mágnásra, aki „gondot és munkát vállalt”, s a munkásra, akiben „kiszült a magyar öntudat”. Így néz ki, szerinte, „a lelkileg megújult egységes társadalom, s ez mind nemzeti érték. Ország dolga most már, hogy mi történik vele.”

A toll embereiről pedig ezt mondja: „Íróban alkusz, aki csak az időszerűt tanítja, s ártatlan álmódzó, aki az időtlent.” „Az ő sorsa nehéz és veszedelmes. Minden időben nehéz és veszedelmes volt, s hát még manapság, amikor az is megzavarodik, és megzavartatik, aki nem csinál semmit.”

Az 1940 őszével beköszöntő szellemiséget pedig summásan így minősíti: „Amikor a jelszó növényzete benővi a szót, az újságot és a könyvet, s buján tenyészik a virágok fölött.”

A következő számban még mindig van a szeptemberi ünnep eseményeihez kapcsolódó anyag: az 1941. évi első számban Gál István összeállításában terjedelmes magyar sajtószemlélet közöl, *A visszatért Erdély a magyar folyóiratirodalomban* címmel. „Alig pár hét alatt több mint huszonötezer cikk jelent meg a magyar sajtóban Erdélyről” – tudjuk meg a szorgalmas szemleírótól –, ebből próbál ízelítőt adni, kiemelve természetesen a legfontosabbakat. Csak néhányból idézek: Teleki Pál írja a *Híd*-ban: „A három nemzet, négy nemzetiség és öt vallás hazájában ma sem kereshetik és nem is keresik az ellentéteket. Ez az egyensúlyérzék, történelmi érzék, józanság érzéke, melyet a történelmi sors magyaráz...” És: „...aki ma Erdélybe megy, láthatja, hogy mennyire maradáno, mennyire immanens tulajdonsága ez az egyensúlyérzék az erdélyi léleknek általában. Az erdélyi lelkiség /.../ ezzel az egyensúlyérzékével óriási társadalmi és politikai érték, amely ma hozzánk viszatért. Ezt a nemzeti értéket fel kell ismer-ni és meg kell becsülni.” (1941/1. 65.) A *Magyar Élet* Németh László töprengését közli. „Az erdélyi eszméből – írja többek között – akkora boltozatot kell az egész magyarság fölé raknunk, hogy a visszatért nép képességeire ocsúdjon alatta, s mint fajtánk törzse lássa el hivatását.” Majd a jövőn töprengve így folytatja: „Hány megoldást gondoltunk végig, s mindnek volt fogyatko-zása. A legreflexszerűbb az volt, amit a politikusok szentistváni gondolatnak, a szavalókarok pedig »mindent vissza«-nak mondanak. De lehet-e hárommillió ember egy másik, vele egynyelvű ország határán más, mint hazaáruló? Elbír-e a magyarság ennyi belső ellenséget, vagy ami még rosszabb, renegátot?” (*Erdély ünnepére*. I. h. 69–70.) S minta erre felelne Tamási Áron, aki a *Híd*-ban, *Erdély magyarországi barátaihoz* címezve írását, arra figyelmeztet: „Erdélyben a magyarságé a lelki és állami impérium. De /.../ Erdély fölött a magyar impérium azon múlik, hogy magunkkal törődjünk, s ne másokat szorongassunk. Nekünk kell minőségben odáig nőnünk és mennyiségben odáig szaporodnunk, hogy a történelmi pernek egyszer és örökre vége legyen.” (i. h. 65.)

Az 1940. októberi szám vezető cikkében megfogalmazott program szerint a folyóiratban a továbbiakban a szerkesztők figyelmének középpontjába kerül a dél-erdélyi magyar írás. Találkozunk benne Kacsó Sándor, Méliusz József, Szemlér Ferenc, Vita Zsigmond írásaival (versekkel, prózával, tanulmánnyal, kritikával). Vita Zsigmond Szombati-Szabó István emlékét idézi, szemleciikk jelenik meg Domokos Pál Péternek *A moldvai magyarság* című könyvéről, Szabó István tollából, s kritika Kacsó Sándornak az Erdélyi Szépművés Céh által kiadott *Lélekesztőn* című regényéről, Parajdi Incze Lajostól. Később átfogó tanul-mányt közöl az *Erdélyi Helikon* Virágh Miklós tollából, *Délerdély magyar irodalma* címmel (1943/6. 366–369.), s szemleciikket az 1943-ban megjelent *Romániai magyar írók antológiájáról* Lőrincz László tollából (1944/5. 304–306.).

A magyar–román szellemi kapcsolatok viszonylatában – sőt azokon is túlmenően – idéztük már Teleki Pál szavait a „három nemzet, négy nemzetiség, öt vallás” Erdélyéről. E tekintetben a kezdet még ígéretesnek tűnik, hiszen román szellemi horizontról eddig rendszeresen tudósító Szabó Istvánnak az 1940. évi novemberi számban is ott van a román sajtószemléje. A *Visszatekintés a román folyóiratirodalomra* című szemleciikk (i. h. 700–706.) a bevezetőben visszaidézi az elmúlt éveket, amelyekben rovatának egyik célja az volt, hogy „a román szellemi életről, mozgalmairól tájékoztassa azokat is, akik nem ismerik a román nyelvet, vagy más okból nem juthatnak ehhez a tájékozódáshoz”, a másik pedig, „hogy számon tartsa azo-akat a román megnyilatkozásokat, melyek tekintet nélkül a hang minémiségére, a magyar szellemi, irodalmi és művészi élettel, annak különféle jelenségeivel foglalkoztak.” (i. h. 700.), majd ezt írja: „Felső-Erdélynek visszatérése az anyaországhoz nem csak hitünk, de friss tapasztalatunk szerint is, egyre parancsolóbban mutatja annak szükségét, hogy szabadon és magyar szemszögből tisztázzunk minden olyan erdélyi, s általában magyar viszonylatot, melynek a románsággal valamilyen összefü-gése van.” (i. h. 700–701.) Ezek után sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a folyóirat követ-

kező évfolyamaiból – igaz, az akkori hivatalos román–magyar viszonyt ismerve, érthető módon – szembetűnően hiányzik az, amit Szabó István az imént idézetekben feladatnak tekint. Sőt, már az 1940. évi novemberi számban bejelentik a román sajtószemlerovat megszűnését, s a későbbiekben az egyetlen ide sorolható anyag Szabédi László fordításában egy mezősegi román népköltészeti csokor: a *Bárei csujogatók*. Tudjuk, a román irodalomra figyelmet nagymértékben ellehetetlenítette a két állam közötti, s a lakosság széles rétegeit is negatívan befolyásoló feszültség másrésről az, hogy az Észak-Erdélyben maradt román írók-irodalmárok – bukaresti utasításra – a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkednek. A Helikon ebből a szempontból pozitív két háború közötti munkájának ismeretében mégis feltűnő ez a hiátus.

A korábbi évtizedekben oly termékeny, bár igaz, már a harmincas években akadozó erdélyi szász–magyar kapcsolatokra utaló anyagok szintén teljesen eltűnnek. Az egyetlen kivétel Szabó István szemleciikke Pukánszky Béla *Erdélyi magyarok és szászok* című könyvéről. Ennek hátterében viszont az állhat, hogy az erdélyi szászság jelentős része Dél-Erdélyben maradt, s az egész a hazai németiség hangadóí számára akkor már rég Berlinben kelt fel a nap.

Változás észlelhető az *Erdélyi Helikon* munkatársi körében is. Kiszorul – nem csak a folyóirat munkatársainak köréből, de még a helikonisták közül is – Bárd Oszkár (utoljára 1941-ben jelenik meg verse, s amikor a faji törvények következtében elveszti körorvosi állását, s mentsegül felajánlja egy verskötetét az ESZC-nek, elutasító választ kap), elmarad Karácsony Benő (akinek egyetlen írása ebből az időszakból egy, a Reményik-emlékszám-ban közölt visszaemlékezés), visszavonul a kisebbségi korszak irodalmi életét egy forrásértékű könyvben, a *Súly alatt a pálmában*, megörökítő Ligeti Ernő (helyzetéről ő maga ad képet egy Molter Károlyhoz 1941. szeptember 20-án írott levelében), de eltávolodik a helikoni csoporttól Nyíró József is, aki közben Budapestre költözik, s ott egymás után jelennek meg újrakiadásban a korábbi nagy sikert aratott könyvei. Rendszeres munkatársává válik viszont a Helikonnak Horváth Imre, akinek „lírája a 40-es években – amint a RMIL-ben olvassuk – új csúcsokat hódít”, s ennek elismeréseként Baumgarten-jutalomban is részesül.

A négy év Helikon-sajtótörténetének emlékezetes eseménye különben a Reményik Sándor halálát követően összeállított különszám (1941/11.), illetve az, amelyet a szerkesztő Bánffy Miklós 70. születésnapjára állít össze (1943/10.), mindkettő néhány fontos tanulmánnyal, visszaemlékezéssel. Reményiktől egyébként az *Erdélyi Helikon* egy évvel halála után közli a cenzúra által korábban a folyóiratból kivételt *Korszerűtlen verseket* is (1943/1.).

Örvendetes, s a jövő szempontjából mindenképpen ígéretes ugyanakkor a fiatal nemzedék jelentkezése az *Erdélyi Helikonban*. Asztalos István, Jékely Zoltán, Makkai László, Szabédi László és Vita Zsigmond az 1942-es vécsi öszejelvetel alkalmából formálisan is az íróközösség tagja lesz, s mögöttük, a folyóirat 1942–1944-es évfolyamaiban, ott sorakoznak a fiatalok: Botár Béla, Cseres Tibor, Fényi István, Ficzey Dénes, Hobán Jenő, Horváth István, Isák József, Jánosházy György, Kakassy Endre, Létay Lajos, Lőrinczi László, Méliusz József, Vitányi János – a későbbi évtizedek ismert vagy háttérbe szoruló, a mai köztudatból olykor teljesen kihulló szerzői.

A kortárs anyaországi írók szintén teret kapnak a folyóiratban, bár ez nem újdonság, hiszen az *Erdélyi Helikon* a kisebbségi korszakban (a schisma-pörben annak idején megfogalmazott félelmek ellenére) sem szakadt el a magyar irodalom törzsétől: találkoznak Babits Mihály, Csuka Zoltán, Darvas Szilárd, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Somlyó György és mások írásaival; a könyvszemlerovatban kritikák jelennek meg – hogy csak néhányat említsék – Cs. Szabó László esszékötetéről, Hankiss János *Európa és a magyar*

irodalom című művéről, Márai Sándornak két regényéről is, Féja Géza magyar, illetve Szerb Antal világirodalom-történetéről, s a felsorolást folytathatnók olyan, az akkori magyar szellemi életben meghatározó szerzőkkel, mint Illés Endre, Joó Tibor vagy Karácsony Sándor. A népi írók felé megmutató nyitottsága miatt jelzésértékű Parajdi Ince Lajos írása Erdei Ferencnek *A magyar paraszttársadalom* című könyvéről, a „baloldal” felé Tompa László kritikája Kovács György *Aranymező* című regényéről, s más vonatkozásban, talán némi politikai betájolódásra is utalva, Gál István két tanulmánya: *Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben*, illetve *Oroszország az amerikai szellemi életben*.

Az *Erdélyi Helikon* beilleszkedése az összmagyar szellemi vérkeringésbe különben nem volt zavartalan. Az csak az új hivatal „packázásai”-nak öreá is kivetülő árnyéka, hogy a magyar sajtórendelkezések merev alkalmazása következtében már 1941-ben összeütközésbe kerül a hatóságokkal a postai terjesztés miatt (az akkori sajtórendelkezések szerint ugyanis kedvezményes postai terjesztésre jogosult „folyóirat”-nak csak az a sajtótermék minősült, amely évente legalább 12 számot jelenetett meg, az *Erdélyi Helikon* pedig – mint tudjuk – a nyári hónapokat kihagyva, 1941-ig csak 10 számmal jelentkezett), s csak Bánffy Miklós közbenjárására tisztázódik az ügy.

De nem mentes ez az időszak más, politikai természetű konfliktusoktól sem. Bánffy Miklóst a magyar parlamentben egyik erdélyi képviselőtársa, Páll Gábor támadja meg, felhánytorgatva a Magyar Népközösség elnökeként való szereplését, később pedig a *Magyarság* című nyilas lapban jelenik meg egy cikk, amelynek írója „tisztogató seprút” helyez kilátásba „az erdélyi irodalom vadul burjánzó berkeiben is” (Szinérvári András: *Zsidók és szabadkőművesek irányítják az Erdélyi Helikont és az Erdélyi Szépműves Céhet*. 1944. május 26.).

A Helikon íróközösségének az 1942-es marosvécsi találkozó után kiadott nyilatkozatban meg is fogalmazódó kritikus állásfoglalása azonban nem elsősorban ezekben gyökereszik. A kezdeti fenntartásokat Kós Károlynak és Tamási Áronnak a korábbiakban bőven idézett írásai is érzékeltethették. Igaz, két esztendő elmúltával a problémafelvetés már sokkal mélyebb és élesebb.

Nincs itt most idő és lehetőség arra, hogy a helikoni íróközösségnek ezt az 1942-es vécsi találkozón elfogadott, s a magyarországi közszellem és a magyar kulturális kormányzat felé kritikus hangvételű nyilatkozatát (amelyet visszaemlékezések szerint szintén Tamási Áron fogalmazott) részleteibe menően ismertessem. A hetvenes évek végi cenzúra által ránk kényszerített erős csonkításokkal megtalálható a Marosi Ildikó szerkesztette dokumentumkötet, *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája* (Kriterion, 1979) jegyzetanyagába elbújtatva, s teljes terjedelmében (illetve Kovács Lászlóné visszaemlékezése szerint már akkor is csonkított formában) a folyóiratban (1942/7. 596–604.).

Itt csak néhány bekezdését idézem:

„Felszabadulásunk óta két esztendő telt el.

A tájékozódás és tisztánlátás céljából szükséges is volt ennyi időt várni, mielőtt a minket érintő kérdésekben állást foglalunk. Alapos tájékozódás és tisztánlátás érzése nélkül komolyan véleményt nyilvánítani nem lett volna sem méltányos, sem lelkiismeretünk szerint való.

Ez az oka, hogy mostanáig várakoztunk.

Habár természetesnek tartottuk volna, hogy Erdélyben a szellemi munka és gondolkodás a hazatérés után is folytatása lesz annak, amit mi huszonkét éven át cselekedtünk és hirdettünk; természetesnek, hogy azok a személyek és szervek, akik és amelyek az erdélyi magyar kultúra építésének, munkálásának közvetlen irányítását, vezetését és újjászervezését a kormányzat vagy a magyar társadalmi szervezetek megbízásából és támogatásával átvették a maguk kezébe, igyekezzenek

megismerkedni Erdéllyel, Erdélynek külső és belső sajátos alkatával, viszonyaival, történelmével és közvetlen múltjával.

Egyszerű és természetes lett volna tehát, ha ezek a szervek és személyek felvilágosításért, útmutatásért sőt tanácsért azokhoz fordulnak, akik nem csak Erdély szülöttei, nem csak itt éltek le eddigvaló életüket, együtt népükkel, de 22 esztendeig szolgálták, védelmezték és építették itt a magyar életet.

Bár mindezek nem történtek meg, mi mostanáig mégsem emeltük fel a szavunkat, mert ezt a hatalom átvételével járó sok nehézség és a sürgető kormányzati gondok terhére írtuk.

Most azonban, két év után, megállapíthatjuk, hogy nem egyszer kevésbé alkalmas személyek hivattak felelős feladatok elvégzésére, úgy erdélyiek, mint az országnak más részeiből valók.

Új, ismeretlen intézmények és szervezetek, egyik napról a másikra, bár kétségtelen jóindulattal, de kellő tájékozottság nélkül veszik birtokukba az erdélyi szellem és lélek minden munkaterületét, vesélyeztetve sok mindent, amit oly nehezen építettünk.

Elfogadatlantul és aggodalmasan kell megállapítanunk e ténykedések jó részében a nagyfokú tájékozatlanságot, szakértelem helyett a bürokratikus kicsinyességet, építő cselekvés helyett az üres formalizmust, egyéni felelősségvállalás helyett a hivatalnoki felelősség áthárítását, nemegyszer bizalmatlanságot azokkal szemben, akik a hazatérés után nem siettek a huszonkét éves »szerződés« juttalomdíját azonnal leszámíttatni."

Ezek után szögezi le a vécsi nyilatkozat annak az „új munkának elveit, céljait és területeit, amelyeket az íróközösség az elkövetkezőkben a maga számára vállal".

Ismét csak néhány kiragadott bekezdést idézek ebből a prograbmból:

„Meggyőződésünk, hogy amiképpen az erdélyi magyarság élethitének és öntudatának ápolása általános magyar nemzeti érdek volt a múltakban, még fokozottabban azzá kell válnia a jövőben. S amiképpen az Erdélyi Helikon a maga szellemterületén ezt szolgálta az ellenséges román törekvésekkel szemben, úgy a jövőben ezt a munkáját tovább kell folytatnia még a jóakaró, de meg nem értő törekvésekkel szemben is, ha azok vesélyeztetik azokat az alapokat, amelyeket mi nemzeti megmaradásunk feltételeinek tartunk."

„A bécsi döntés /.../ Erdély s az erdélyi magyarság életproblémáját megnyugtatóan és véglegesen meg nem oldotta. Erdély ugyanis különváló tájegység a nagy magyar tájegységen belül. Egység, melynek sorsát kettőbe vágással tartósan megoldani nem lehet. Ezért valljuk, hogy amiképpen az elmúlt huszonkét év alatt szellemi téren az Erdélyi Helikon az egységes magyar szellemet szolgálta és őrizte, amellet most ugyanúgy kell szolgálnia és őriznie mai csonkaságában is az egész Erdélynek szellemi és lelki egységét."

„...a nagy magyar egység szempontjából a központosítás helyes, de a mai gyakorlati formájában nem a magyar egyetemesség és igazi egység erősítését szolgálja, hanem az ősi tájegységekben rejlő kipróbált erőket sorvasztja el. /.../ Éppen ezért kötelességének tartja az Erdélyi Helikon, hogy a szellem területén ellent álljon minden olyan törekvésnek, amely az egyéni és közösségi felelősségtudatot gyengíti vagy éppen megszünteti. Az erősebb, színesebb és gazdagabb Magyarország érdekében kívánjuk ezt."

„Csonka Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása után nem változtattuk meg azt a meggyőződésünket, hogy egyházaink tanítói és nevelői munkájára, népünk műveltségének alapozásánál és serdülő ifjúságának szellemi és lelki nevelése céljából pótolhatatlan szüksége van a jövőben is. Együttes nemzeti munkáról lévén szó, elengedhetetlen kívánság, hogy hűségesen és becsületes őszinteséggel őriztessék meg az a felekezeti béke, ami az erdélyi magyar egyházainkat az elnyomatás éveiben közös nemzetépítő munkára képessé tette."

Ezek után az iskolai oktatás, a színház, a népművelés, a szépművészetek támogatásának fontosságát hangsúlyozza a nyilatkozat, s külön kiemeli annak az irodalmi alkotómunkának a szerepét, amelynek szellemiségével, példás közéleti magatartásával a jövő építésében is szerepet kell játszania. Végül a következőkkel zárul:

„Múltunk nagy tanításaira figyelve, s erős hittel bízva népünk eljövendő hivatásában, a mindennapi életünkért folyó küzdelem közben is kötelességünknek tartottuk figyelni a velünk élő népek szellemi életét, s ezen át gondolkodását. Nemcsak ennek eljövendő hasznáért, hanem hogy a más nép arcába való betekintés által magunkról is helyesebb ismerethez jussunk.

A népek nagy együttésében élve így nem feledkezhetünk meg azokról az erkölcsi törvényekről sem, amelyek tiszta és erős magyarságunkon keresztül kötelességünké teszik az alapvető emberi eszmények megbecsülését és szolgálatát.

Küzdöttünk a hatalmi elnyomás és szociális igazságtalanság ellen.

Hirdettük a munka érdemét és a jellem dicséretét.

Hirdettük és hirdetjük a minőség eszméjét a tömeg nyers erejével vagy a pusztá számokkal szemben. Ez teheti nemcsak az egyént jogos és igazi vezetővé a közösségben, de számban is nemzetet is csak ez tehet nagygyá, ez adhatja meg elvehetetlenül örök létjogát.” (Erdélyi Helikon, 1942/7. 596–604. Kiemelések az eredeti szövegben.)

A történelem akkor nem hagyott időt arra, hogy „az erdélyi lelkeség” mint „óriási társadalmi és politikai érték” – Teleki Pál elvárása szerint – beépüljön a magyar életbe és érvényesítse abban a maga jó irányú hatását. Utána pedig olyan korszak kezdődött, amelynek vezérszónokai mindenestől kiiktatták volna a helikoni örökséget a magyar szellemiségből. Az 1942-ben megfogalmazott gondolatok azonban – ki nem mondva – abban a sötét korban is meghatározták az erdélyi/romániai magyar szellemiség legjobbjainak magatartását.

Ha őszinték vagyunk, nem tagadhatjuk, hogy ma is időszerű lenne a Teleki Pál-féle elvárás megszívlelése. Igaz, az „erdélyi lelkeség” is sokat változott – de talán nem a hátrányára.